

Exploring the Affectability and Uniting of a Group of Educated Women of Mashhad under the Macro Policies of Reza Shah

Fatemeh Rezaei Makki¹

Abstract

One of the main fields that has got the attention of activists of women's rights after the Constitution was informing women of society and encouraging them to be more active in society. As a result of Reza Shah's enthronement and his attention to the modernization project, the women whose activities were in line with the program of the ruling government were encouraged. The government even used schools for implementing its cultural program regarding women. This study sought to analyze and explicate the role of girls' schools of Mashhad in advancing the women's movement. Using documents and newspapers, it tried to answer the question: What role the girls' schools of Mashhad played in Reza Shah's government in advancing the women's movement and the presence of women in the social arena? The results show that the schools played a significant role in awareness of women and their presence in society by providing trainings about health, housekeeping, and child caring. Other related activities were lecturing about the benefits of removing hijab, making women familiar with the activities of female students, establishing charity associations for empowering the needy women and children.

Keywords: Women's Movement, Activists of Women's Rights, Women's Awareness, Schools, Lectures, Society.

1. PhD, Department of History, Faculty of Literature, Kharazmi University, Tehran, Iran;
f.rezaeim@yahoo.com

بررسی تأثیرپذیری و همسازی گروهی از زنان تحصیل کرده مشهد با سیاست‌های کلان دولت رضاشاه

فاطمه رضائی مکی^۱

چکیده

یکی از زمینه‌های مورد توجه فعالان حقوق زنان پس از مشروطه، آگاه‌سازی زنان جامعه و تشویق آنان به حضور در اجتماع بود. با روی کار آمدن رضاشاه و توجه او به تکمیل پروژه مدرنیزاسیون، آن دسته از فعالیت‌های زنان که با برنامه‌های دولتی هم‌خوانی داشت، مورد تشویق قرار گرفت و حتی دولت برای پیشبرد اهداف فرهنگی‌اش در حیطه زنان از مدارس استفاده کرد. بر این اساس، پژوهش حاضر به دنبال تبیین و تحلیل چگونگی ایفای نقش مدارس دخترانه مشهد در پیشبرد نهضت زنان است و با استفاده از اسناد و روزنامه‌ها، سعی می‌کند به این پرسش پاسخ دهد که مدارس دخترانه مشهد در عصر رضاشاه چه نقشی در پیشبرد نهضت زنان و حضور زنان در صحنه اجتماع داشتند؟ یافته‌ها حاکی از آن است که مدارس مزبور، با ارائه آموزش‌های بهداشتی، خانه‌داری، کودک‌پروری، ایراد سخنرانی در فواید کشف حجاب، آشناسازی زنان با فعالیت‌های دختران محصل و راه‌اندازی انجمن‌های خیریه برای کمک به زنان و کودکان نیازمند در جهت آگاهی زنان و حضور بیش‌تر آنان در جامعه ایفای نقش کردند. واژگان کلیدی: نهضت زنان، فعالان حقوق زنان، آگاهی زنان، مدارس، سخنرانی‌ها، اجتماع

۱. دانش‌آموخته دکتری، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
f.rezaei1m@yahoo.com

مقدمه

همچنان‌که در غرب، مدرنیته، پیش‌شرط آگاهی زنان شد، در ایران فردیت‌یابی زنان به‌عنوان سنگ بنای تأسیس و رشد مدرنیسم مورد توجه قرار گرفت و تساوی حقوق زنان و مردان و حذف حجاب سنتی - که به‌نوعی مانع فعالیت‌های اجتماعی زنان به‌شمار می‌آمد - از سوی روشنفکران، به‌عنوان اساسی‌ترین عامل در بسط مدرنیسم و تکمیل پروژه مدرنیزاسیون در سرلوحه اقدامات قرار گرفت. (تشکری، ۱۳۸۱: ۲۲) در آغاز کار، اعلام فردیت زنان ایرانی در اعتراض به نابسامانی‌های سیاسی - اجتماعی و فعالیت استعمارگران در کشور و سپس حضور فعال در قیام تنباکو صورت گرفت. بعد از پیروزی انقلاب مشروطه، فعالان حقوق زنان به مسائل فرهنگی گرایش پیدا کردند. آنان جهت تعالی سواد و آگاهی زنان به تأسیس انجمن‌ها، راه‌اندازی روزنامه‌ها، مجلات و گشایش مدارس دخترانه پرداختند که مهم‌ترین آن‌ها در حیطه انجمن‌ها، انجمن مخدرات وطن، انجمن همت خواتین و جمعیت بانوان وطن‌خواه بود. در زمینه انتشار روزنامه و مجله نیز به تأسیس روزنامه شکوفه و مجله‌های دانش، نامه بانوان، زبان زنان و جمعیت نسوان وطن‌خواه پرداختند. همچنین، در مورد تأسیس مدارس دخترانه، موفق به تأسیس مدرسه رشديه، دبستان دوشیزگان و کلاس‌های اکابر رایگان شدند. این اقدامات، باعث گسترش مدارس دخترانه در تهران و سایر مناطق شد، چنانکه در ۱۲۹۰ ش. فقط در تهران ۵۷ دبستان دخترانه با ۲۱۷۲ نفر دانش‌آموز فعالیت می‌کرد. این تعداد در ۱۲۹۲ ش به ۶۲ دبستان و ۲۴۷۴ نفر افزایش یافت و تعداد دانش‌آموزان در ۱۳۰۱ ش. به ۵۲۵۸ نفر رسید و در ۱۲۹۷ ش. مرکزی به نام «دارالمعلمات» برای ادامه تحصیل دختران و تربیت معلم مدارس دخترانه در تهران تشکیل شد. (خسروپناه، ۱۳۸۱: ۱۵۶، ۱۸۴، ۲۰۳)

تلاش‌های فعالان حقوق زنان، بستر مناسبی برای حضور بیش از پیش بانوان رادر جامعه فراهم آورد. با تأسیس دولت ملی در دوره رضاشاه، حضور زنان به‌عنوان بخشی از پروژه مدرن‌سازی در دستور کار دولت قرار گرفت. در این بین فعالیت‌هایی تعریف شده توسط دولت در زمینه نهضت آزادی زنان مورد تشویق قرار گرفت. حمایت از جمعیت نسوان وطن‌خواه و تشکیل کانون بانوان در ۱۳۰۴ ش. به دستور رضاشاه را می‌توان در این راستا دانست. هدف جمعیت نسوان وطن‌خواه طبق اساس‌نامه، حفظ شعائر و قوانین اسلام، تهذیب و تربیت دختران، ترویج صنایع وطنی، باسوادسازی زنان، نگهداری از دختران بی‌سرپرست، تأسیس بیمارستان برای زنان فقیر و تشکیل هیئت تعاونی به‌منظور تکمیل صنایع وطنی بود. (صادقی، ۱۳۸۴: ۵۲؛

خسروپناه، ۱۳۸۱: ۱۸۷-۱۸۵) کانون بانوان نیز، آموزش بانوان در زمینه‌های خانه‌داری، پرورش کودکان، بهداشت عمومی و «حفظ الحصبه» به وسیله سخنرانی‌ها، نشریات و کلاس‌های اکابر، ایجاد مؤسسات خیریه برای کمک به مادران بی‌بضاعت و اطفال بی‌سرپرست و تشویق زنان به ساده‌زیستی و استفاده از تولیدات داخلی را به عنوان اصول کار خود مطرح کرد. (همراز، ۱۳۸۶: ۵۲-۵۳) سازمان پرورش افکار نیز که در دی ۱۳۱۳ ش. رسماً فعالیتش را آغاز کرد و در راستای جهت‌دادن به فعالیت‌های زنان گام برداشت. به خصوص که سخنرانی‌های ارائه‌شده توسط زنان در انجمن‌های مدارس، مشابه محورهای سخنرانی مطرح‌شده توسط سازمان مزبور بود و حمایت از کشف حجاب، نهضت آزادی زنان و توجه به اقدامات رضاشاه و پیشرفت کشور در دوران حکومت او، در سخنرانی‌های هر دو گروه محوریت داشت. حتی نوع تقسیم‌بندی مخاطبین در هر دو از یک ساختار پیروی می‌کرد و سخنرانی‌ها به دسته‌های اختصاصی برای دانش‌آموزان و دانشجویان، جلسات مخصوص اولیای امور، کارمندان دولت و در کل تمام افراد باسواد به همراه خانواده و سپس سخنرانی‌های مخصوص عموم تقسیم می‌شدند. (دلفانی، ۱۳۷۵: ۷۳) بررسی نقش مدارس دخترانه مشهد در تحقق اهداف نهضت زنان، از نظر نوع فعالیت‌هایشان بسیار اهمیت دارد، چراکه آنان از مدارس دخترانه به عنوان جایگاهی جهت تشویق زنان به شرکت در فعالیت‌های اجتماعی بهره بردند. بدین ترتیب که معلمان و دانش‌آموزان با راه‌اندازی انجمن‌های نطق و مناظره، ارائه سخنرانی و مقاله، اجرای تئاتر و سرود و برگزاری نمایشگاه از کارهای علمی - هنری دانش‌آموزان در جهت پیشبرد نهضت زنان، ایفای نقش کردند.

پیشینه پژوهش

در زمینه مقاله حاضر تاکنون پژوهشی انجام نشده است و پژوهش‌هایی از این دست، می‌تواند به روشن‌سازی زوایای پنهان فعالیت‌های اجتماعی گروهی از زنان در مشهد یاری رساند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به دور از هرگونه نگاه نقادانه، صرفاً بر پایه روایت مثبت‌اندیشانه گروهی از زنان و مطبوعات همسو با سیاست‌های کلان فرهنگی و اجتماعی دوره رضاشاه تهیه و

تنظیم و بر اساس اسناد و روزنامه‌های محلی و با روش تحلیل تاریخی نگارش یافته است. در این راستا نقش مدارس دخترانه مشهد در همراهی با نهضت زنان در دوره رضاشاه را بررسی می‌شود. بدین منظور ایفای نقش مدارس مزبور را در میزان تربیت نیروی متخصص برای اشتغال، تأسیس انجمن‌های علمی، فرهنگی، خیریه، ارائه آموزش‌های بهداشتی، خانه‌داری و کودک‌پروری به زنان و ایراد سخنرانی برای همراه کردن زنان با پوشش جدید را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد.

تاریخچه مدارس دخترانه در مشهد

اولین مدارس دخترانه در مشهد، متأثر از جوشش حاصله از فعالیت‌های زنان در راستای تأسیس انجمن‌ها، راه‌اندازی مجلات، روزنامه‌ها و نهایتاً راه‌اندازی مدارس بود. به دنبال سایر شهرها در مشهد نیز، لزوم توجه به سوادآموزی بانوان از طریق مدارس نوین مورد توجه قرار گرفت و اولین مدارس دخترانه در این شهر توسط بانوان گشایش یافت. در ۱۲۹۴ ش. فروغ آذرخشی، در ۱۲۹۶ ش. عصمت‌الشریعه و ملکه ابوالملوکی قاجار، در ۱۲۹۷ ش. بانو قهرمانی و در ۱۳۰۱ ش. شاهزاده خانم مجاهد به ترتیب پنج باب از اولین مدارس دخترانه را تأسیس کردند. (ساکما، ش ۱۵۹۳۰: ۲۹۷۰؛ ۱؛ شکوه‌صارمی، ۱۳۴۰: ۸، ۲۳) شایان ذکر است، این زنان با ثروت شخصیشان، مدارس دخترانه را بنا نهادند. بعدها، دو مدرسه ملی دیگر به نام‌های کوکبیه و گوهریه نیز دایر شد و در مجموع تا ابتدای سلسله پهلوی، سیزده مدرسه ملی مشغول به فعالیت بودند. مدارس ملی مشهد در خلال سال‌های مذکور عبارت بود از فروغ، بانوان، مخدرات اسلامی، علم و هنر، کوکبیه، گوهریه، عزتیه، عصمتیه، ارض اقدس، محمودیه (که بعدها به انات شاهرضا تغییر نام داد)، گوهرشاد و هفده دی. (ساکما، ش ۲۹۷، پ ۸۶، ح ۷۳: ۷-۹، شکوه‌صارمی، ۱۳۴۰: ۱۵، ترابی‌فارسانی، ۱۳۷۸: ۴۹، ساکماق، ۶۶۹۰۳: ۱، ۲؛ ساکما، ش ۲۹۷، پ ۱۲۲، ح ۹۹: ۷) پس از آن‌که آموزش دختران در مشهد با همت مدارس ملی آغاز شد، مدارس دولتی متعددی نیز توسط وزارت معارف دایر و با هزینه دولت اداره می‌شد. مدارس مهر، گوهرشاد، ناهید، اکابر و سپس مدارس تخصصی همچون پرستاری و دانشسرای مقدماتی در ردیف مدارس دولتی قرار داشتند. (آفتاب شرق، س ۱۲، ش ۷۰: ۲؛ همان، ش ۶۲: ۱، ساکماق، ۱۰۱۹۱۰: ۱، ۴، ۳۴؛ ساکماق، ۱۰۰۳۷۲: ۶؛ شکوه‌صارمی، ۱۳۴۰: ۳۴، ۶۶؛ ساکما، ش ۲۹۷، پ ۱۲۲، ح ۹۹: ۱) مضاف بر اینکه طی بخش‌نامه‌ای که در ۱۳۰۹ ش. صادر شد، تمام مدارس ملی زیر نظر وزارت معارف قرار گرفته و دولتی شدند. (ساکما، ش ۲۹۷۰۳۳۸۵: ۲)

محورهای فعالیت‌های زنان مشهد

زنان مشهد، در قالب مدارس دخترانه با اهداف نهضت زنان هم‌قدم شدند. آنان از یک طرف با راه‌اندازی و مدیریت مدارس و فراهم آوردن زمینه آگاهی و اشتغال آنان، بستر مناسب برای حضور زنان در جامعه را فراهم آوردند و از طرف دیگر با تأسیس انجمن‌های «خطابه و ادب»، «حمایت از مادران باردار» و «حمایت از کودکان» حمایت‌های مالی و فرهنگی زنان را جلب کردند. همچنین، با اهداف دولت در جهت برداشتن حجاب سنتی و جایگزینی پوشش جدید همراهی کردند و برای تحقق این مهم، به ارائه سخنرانی، برگزاری جلسات نطق و مناظره، اجرای تئاتر و سرود پرداختند.

ارتقای سطح دانش زنان

اقدامات زنان مشهد در جهت گشایش مدارس به ارتقای سطح دانش آنان یاری رساند. بر اساس اطلاعات مندرج در اسناد و روزنامه‌های محلی، می‌توان بیان داشت، حداقل تا ۱۳۲۰ش. قریب هزار و پانصد نفر از زنان و دختران مشهد با مواد درسی همچون خواندن فارسی، قرآن، شرعیات، تاریخ، جغرافیا و خطاطی آشنایی یافتند و تعداد کمتری از آنان که از دبیرستان‌ها و مدارس تخصصی فارغ‌التحصیل شدند، علاوه بر مهارت در مواد درسی مذکور، اطلاعاتی در مورد هنر و خیاطی، تدبیر منزل، بهداشت، اخلاق، خانه‌داری، نقاشی، زبان فرانسه، حساب، هندسه و ورزش به دست آوردند و هر یک از این مهارت‌ها، زمینه مناسبی برای بهره‌گیری بیشتر از مطالب مندرج در کتب غیردرسی، جراید و مجلات منتشره در آن زمان را فراهم می‌ساخت. این جریان در نتیجه به افزایش هرچه بیشتر آگاهی و کیفیت زندگی خانوادگی و اجتماعی آنان یاری می‌رساند.^۱ (رضایی مکی و وکیلی، ۱۳۹۲: ۱۲۲)

به‌عنوان مثال، مواد درسی دانشسرا که به‌نوبه خود از طریق معلمان به دانش‌آموزان منتقل می‌شد، بدین ترتیب بود: ۱. اصول تعلیم و تربیت: در این بخش بر موضوعات اخلاقی و اجتماعی تربیت، تفاوت تعلیم با تربیت، مراحل مختلف زندگی جسمی، عقلی و اخلاقی کودک، وسایل کمک‌آموزشی و روش تدریس علوم مختلف تأکید می‌شد. ۲. علم اجتماع:

۱. برای اطلاعات بیشتر، رک (ساکماق، ۹۸۸۰۹، ۹۸۹۰۲، ۶۷۵۴۰، ۹۶۰۷۱، ۹۶۴۵۷، ۶۶۱۴۴؛ آفتاب شرق، س ۱۳، ش ۱: ۸۳؛ س ۱۲، ش ۳۹-۴۰؛ س ۱۴، ش ۷۸؛ ۲: بهار، س ۱۷، ش ۱۵۱؛ ۴: سالنامه معارف، ۱۳۰۳-۱۳۰۴ احصائیه مدارس خراسان و قائنات؛ سالنامه معارف ۱۳۰۷-۱۳۰۸، احصائیه مدارس خراسان و قائنات؛ ترابی فارسانی، ۱۳۷۸: ۴۹).

که لزوم توجه به زندگی اجتماعی را مورد بررسی قرار می‌داد و اشکال مختلف تولید ثروت در جامعه‌های مختلف، خانواده و اشکال مختلف آن، ازدواج و مزایای اجتماعی و اخلاقی آن، مناسبات والدین، خانواده و مدرسه، اجتماعات سیاسی شامل قبیله، شهر، دولت، ملت، ملیت و تعریف آن، ایجاد حس وطن‌پرستی و نقش مدرسه در تقویت آن، دولت و وظایف آن، حقوق افراد، آزادی و حدود آن، حکومت و اشکال آن، حق رأی، مناسبات بین قوای سه‌گانه، تربیت افراد در جامعه‌هایی که دارای حکومت دموکراسی می‌باشند، وطن، تعاون، جنگ و صلح، حکمیت، روابط بین‌الملل و جامعه ملل آموزش داده می‌شد. ۳. علم اخلاق و اصول دیانت که طبق آن مناسبات اخلاق با علم، کمال مطلوب اخلاقی، نفع شخصی و نفع عمومی، اطاعت از وجدان، عدالت و کمک به هم‌نوع، حق آزادی و حدود آن، مسئولیت اجتماعی، فضیلت و سعادت و مناسبات آن‌ها و وظیفه‌شناسی مورد مطالعه قرار می‌گرفتند. ۴. اصول دیانت اسلام که مخصوص دانش‌آموزان مسلمان بود. (بهار، س ۱۷، ش ۱۶۰: ۲) روشن است که این مواد آموزشی از یک طرف آگاهی دانش‌آموختگان را از مسائل مختلف اجتماعی، ملی، بین‌المللی، تجاری و علمی ارتقا می‌داد و از طرف دیگر حس وطن‌پرستی و شاه‌پرستی را به‌عنوان اصل ناسیونالیستی دولت رضاشاه در آنان تقویت می‌نمود. همچنین، فارغ‌التحصیلان دانشسرا به‌عنوان معلم وارد مدارس دخترانه می‌شدند و این آموزش‌ها از طریق آنان به دختران منتقل می‌شد.

مدرسه پرستاری نیز که هدف از راه‌اندازی آن «تربیت [...] یک عده پرستار عالم و تحصیل‌کرده که از جنس باجی‌های معمولی نباشند» (ساکماق، ۱۰۱۹۱۰: ۱، ۴) اعلام شده بود، با آموزش بهداشت فردی، انواع بیماری‌ها، پیشگیری و درمان و کمک‌های اولیه، دانشجویان را در زمینه سلامت و مراقبت‌های آن آماده می‌کرد و از این رهگذر به ارتقای سطح دانش آنان منجر می‌شد. همچنین، این دانش از طریق دانش‌آموختگان به خانواده‌ها نفوذ می‌کرد و زمینه اطلاع‌رسانی به مادران و سایر زنان جامعه را فراهم می‌آورد.

تربیت نیروی کار متخصص

مدارس دخترانه مشهد، زمینه اشتغال برخی از زنان علاقمند را در مدارس و خدمات دفتری فراهم آوردند و مدارس تخصصی زمینه ادامه تحصیل در رشته‌هایی همچون آموزگاری، پرستاری، مامایی و پزشکی را مهیا ساختند. مدارس تخصصی از داوطلبان تعهد

خدمت دولتی می‌گرفتند و این امر زمینه خدمت‌رسانی بیشتر به زنان جامعه را آماده می‌کرد. بر اساس مستندات تعداد دانش‌آموختگان مدارس تخصصی بالغ بر یک صد نفر بود که اینان وارد خدمات دولتی در مدارس، دانشسرا، مدرسه پرستاری و بیمارستان‌ها شدند و در مجموع می‌توان بیان داشت زنان پس از ورود به مدارس جدید به مشاغل بااهمیت‌تری دست یافتند. پیش از این، زنان مجبور بودند در صورت اشتغال، به مشاغل سطح پایینی همچون خدمات نظافتی بیمارستان‌ها، غسل‌خانه‌ها و رخت‌شوی‌خانه‌ها بپردازند. (ساکماق، ۱۹۴۶: ۹؛ ۱۹۰۳: ۳، ۵) بر این اساس، سوادآموزی، راهگشای ارتقای شغلی و اجتماعی آنان بود، چنانکه استخدام بسیاری از زنان در بخش آموزش، دلالت بر این مهم داشت. هرچند آمار دقیقی از تعداد زنان معلم مشهد در این سال‌ها موجود نیست، اما طبیعتاً تأکید به استخدام زنان در مدارس دختران به اضافه تعداد قریب به هزار و پانصد نفر فارغ‌التحصیل مدارس دخترانه این شهر، حکایت از شمار قابل توجه معلمان زن دارد. به عنوان نمونه، تعداد بانوان معلم در دبستان دخترانه شاهرضا در ۱۳۰۷ش، ۱۲ نفر و در ۱۳۰۹ش، ۹ نفر بود. (ساکماق، ۱۹۰۳: ۱، ۲، ۴، ۱۴؛ ۱۹۰۹: ۱-۱۸؛ ۱۹۸۷: ۱-۱۲) اولین فارغ‌التحصیلان دانشسرای مقدماتی مشهد، در ۱۳۱۷ش، ۱۶ نفر بودند. (آقاملایی، ۱۳۸۴: ۲۴۵) و در ۱۳۱۳ش. تعداد ۱۵ نفر از زنان به عنوان پرستار در پرورشگاه شاهرضا کار می‌کردند و عالیه شرمینی، مدیریت پرورشگاه را بر عهده داشت. (ساکماق، ۱۹۸۸: ۲-۶)

سخنرانی‌ها

مدارس دخترانه مشهد با ارائه سخنرانی‌ها و برگزاری جلسات متعدد با حضور اولیای دانش‌آموزان و مسئولان دولتی، به گسترش اقدامات دولت در راستای نهضت زنان یاری رساندند. آنان از یک طرف مُبلِّغ سیاست‌های دولت در منع حجاب سنتی زنان بودند و با ایراد سخنرانی‌ها و حضور در جلسات با رعایت پوشش تعریف شده دولت، به پیشبرد اهداف نهضت مزبور پرداختند و از طرف دیگر پس از تشویق زنان به حضور در فعالیت‌های اجتماعی در جهت آگاه‌سازی آنان و ارائه راهکارهای متناسب با زندگی مدرن، جلسات بحث و سخنرانی برگزار کردند. این سخنرانی‌ها محورهایی همچون لزوم تأسیس کودکانستان و بیان فواید آن، توجه به تربیت کودکان به عنوان نسل آینده، نقش زن در زندگی و جامعه، ویژگی‌های یک خانواده خوشبخت با تأکید بر حضور زن در اجتماع، آموزگار و اهمیت شغل

معلمی و تمجید از کشف حجاب را در بر می‌گرفت. (آفتاب شرق، س ۱۲، ش ۹۷-۹۸: ۱؛ س ۱۱، ش ۷۶-۷۷: ۲-۱؛ س ۱۱، ش ۵۶-۵۷: ۱-۲؛ س ۱۲، ش ۳۹: ۲) قمر آراین، یکی از معلمان در مزایای آزادی زنان چنین گفت: «اگر زن آزاد و مترقی شود، محیط خانواده بهتر خواهد شد و کودکان جامعه، خوب‌تر پرورش خواهند یافت و زن قادر خواهد بود که هنگام احتیاج، کمک مالی نیز به مرد بنماید و باری از دوش او بردارد». (آزادی، س ۱۶، ش ۲۰۰۹: ۲) سخنان یکی از دانش‌آموزان دبیرستان شاهدخت در مراسمی که به مناسبت بزرگداشت ۱۷ دی، سالروز کشف حجاب برگزار شده بود، نمونه دیگری از تلاش مدارس دختران در جهت ترویج حضور زنان در جامعه بود. او گفت: «... [ارزش این جشن را ما دوشیزگان درمی‌یابیم که چگونه درباره ما شخصیت و احترام قائل و موانعی که در راه کسب هنر و دانش داشتیم، از میان برده است. هنوز یک سال از این جشن عالی نگذشته است که در این شهر یک باب دانشسرای دخترانه برپا شده، عده‌ای از دختران ما را برای آموزگاری آماده می‌کنند، دبستان‌های مختلط تحت نظر خانم‌های تحصیل‌کرده تأسیس یافته و نوباوگان را در دامان مادران بینا پرورش می‌دهد». (آفتاب شرق، س ۱۲، ش ۶۲: ۱)

خانم آزادمرد، مدیر دبستان ناموس در جمع تجار خراسان و بانوانشان در حمایت از کشف حجاب، آن را زمینه‌ساز حضور زنان در جامعه و دستیابی به جایگاه زنان کشورهای متمدن اروپایی به حساب آورد و بیان داشت: «دنیای امروز، دیگر به ما اجازه نمی‌دهد که البسه خود را مانند البسه قبل از تاریخ قرار دهیم، زنان ایران باید به دنیا، لیاقت ذاتی و استعداد فطری خود را ثابت کنند. باید در مدت قلیلی نشان دهند که همدوش خانم‌های فاضله ممالک متمدنه بوده و نقصانی ندارند. سادگی، جدیت، کار، سعی و عمل، صرفه‌جویی، تربیت اولاد خوب و متانت اخلاقی، نصب‌العین خانم‌های ایرانی بوده و در مقابل جهان با همان مقام و حیثیت تاریخی، عرض‌اندام خواهند کرد». (همان، س ۱۲، ش ۵۹: ۱) همچنین او، در جای دیگری از حجاب به «پلاس‌های بدبختی» تعبیر کرد. (همان، س ۱۱، ش ۷۶: ۱) ناهید شهیدی نیز، در جشنی که در سالن شیر و خورشید برگزار شده بود، در این مورد گفت: «... [دیگر در اطراف چادر سیاه و نقاب سخن گفتن چندان ضرورت نداشته، ضرر اجتماعی و فردی آن محسوس بوده، بر هر دانا پوشیده و پنهان نیست، تنها چیزی که مانع ترقی نسوان بود و آن‌ها را از جامعه دور کرده، همان چادر و نقاب تیره بود...]. چادر حصاری بود، برای آن‌که زن را از اجتماع دور نگه داشته، راه دانش و فضایل را بر آن‌ها سد نماید». (همان، س ۱۱، ش ۷۵: ۱) او

در جشن دیگری، با ابراز خرسندی از منع پوشش گذشته زنان، این‌گونه به ستایش از این اقدام پرداخت: «خواتین محترم، چشم شما را بسته بودند و از هر علم و هنر و فضل و کمال محروم بودید، بنام به آن دست توانا و آن فکر قوی و باز که شما را از آن سیه چال برآورد و آن نقاب که به اسم حجاب بر چهره شما آویخته بودند به دور افکند [...]». (همان، س ۱۱، ش ۷۴: ۱)

به همین ترتیب یکی از معلمان به نام خانم وفادوست، ضمن اعلام خبری مبنی بر تشکیل کلاس‌های مامایی، تعالیم پزشکی، تلگراف بی‌سیم، ماشین‌نویسی و دفترداری برای خانم‌ها در پایتخت، سعی در تشویق و آماده‌سازی اذهان، برای اشتغال زنان مشهد داشت. او بیان داشت: «[...] چه فرخنده‌روزی است که می‌بینیم، بر اثر ترقیات روزافزون مملکت، زنان ما نصف جمعیت این مرز و بوم که سالیان دراز فلج و در گوشه نشسته و خود را به وسیله پیچیدن در لفافه سیاه از مهر و ماه پنهان نموده و در نتیجه از اظهار حیات در صحنه اجتماع محروم بوده‌اند، امروز از پس پرده جهل بیرون آمده‌اند و می‌خواهند در کلیه شئون با مردان به منظور پیشرفت میهن و آبادی کشور شرکت نموده و در جامعه ایرانی عرض‌اندام نمایند [...]». طولی نخواهد کشید که در نتیجه این نهضت اخیر و ترقی، بانوان ایرانی هوش و استعداد فکری خود را به کار انداخته و در دنیای متمدن، مقام مهمی را احراز خواهند کرد». (همان، س ۱۱، ش ۶۹: ۲) سالروز تأسیس دانشگاه ایران در ۱۵ بهمن یکی از مناسبت‌هایی محسوب می‌شد که محور سخنرانی‌های مربوط به رشد علمی در جامعه بود. در این جلسات از اقدام دولت جهت آماده‌سازی زمینه ادامه تحصیل جوانان تقدیر می‌شد. خانم آزادمرد در یکی از این جلسات از این روز به نام «عید ملی ایران» یاد و سعی کرد احساسات ملی زنان و مردان شرکت‌کننده در جلسه را تهییج کند. او از این اقدام، به قدم بلندی در راه تعلیم و تربیت نسل ایرانی تعبیر کرد و اهمیت آن را در کسب اعتبار جهانی و رشد علمی و تربیتی ملت ایران تبیین کرد. (همان، س ۱۱، ش ۶۵: ۱)

تأکید بر نقش حیاتی زن، در تربیت نسل آینده یکی از مسائل مورد توجه فعالان حقوق زنان بود. آنان سواد و آگاهی مادران را از این جنبه مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دادند. آزادمرد در جشن باغ نادری، زنان شرکت‌کننده را بدین صورت مورد خطاب قرار داد: «باید سعادت خود و مردان را شما بانوان تعهد نموده، اسباب نیک بختی مردان و اطفال‌تان را فراهم آورید. البته شما خانم‌ها به طرف کسب هنر و فضایل اخلاقی رفته تا بتوانید مردان خود را به معاشرت و اطفال را به تربیت، صاحب فضیلت نموده، مربی اخلاق آن‌ها باشید. زن خردمند و دارای فضایل اخلاقی، بهترین معلم است برای تربیت اطفال و نوباوگان». (همان، س ۱۱، ش ۶۹: ۱) قمر آیین،

دانش آموز دانشسرای شاهدخت، در تمجید از ۱۷ دی که روز آزادی زنان نام گرفته بود، تأثیر این اقدام را در آموزش و تربیت نسل آینده از هر موضوعی بیشتر دانست. او بدین گونه این مسئله را تبیین می‌کرد که زنان تحصیل کرده که دوش به دوش مردان به مدارس و دانشگاه‌ها می‌روند، اعتماد به نفس و شجاعت ادبی پیدا می‌کنند و با حضور در جلسات سخنرانی افکار و کسب معلومات بیشتر، مسلماً فرزندان بهتری تربیت می‌کنند. عفت وفادوست، مدیر دبستان مختلط ۱۷ دی نیز، در این رابطه بیان داشت: «پرورش مردان نابغه و تربیت جوانان میهن دوست و وظیفه شناس که عالی‌ترین ثمره و میوه جهان‌اند در دامن زنان و مادران دانا صورت می‌گیرد». (همان، س ۱۳، ش ۴: ۱) همچنین، سخنرانی‌هایی در ذکر فواید کودکان کدکستان ایراد می‌شد تا از یک طرف دغدغه زنان شاغل را در تربیت و نگهداری فرزندان پاسخ دهند و از طرف دیگر در مورد فرزندان زنان خانه‌دار نیز، تربیت کودکان را به مادران باسواد و آگاه به اصول تربیتی بسپارند. از مهم‌ترین این سخنرانی‌ها می‌توان به نطق خانم صدری سهامی در لزوم تأسیس کودکان کدکستان و فواید آن و سخنان خانم مهاجر، در زمینه کودکان کدکستان و اهمیت آن در تربیت فرزندان اشاره کرد. (همان، س ۱۱، ش ۷۶-۷۷: ۲-۱؛ س ۱۲، ش ۹۷-۹۸: ۱)

تشکیل انجمن‌ها

از جمله اقدامات فرهنگی که مدارس با کمک اداره معارف خراسان در ۱۳۱۴ ش. آغاز کردند، تشکیل انجمن یا کلوپ‌های متعدد در مدارس با هدف ایجاد زمینه فعالیت دانش‌آموزان در امور فوق برنامه بود تا روح وحدت و یگانگی و کار گروهی در آنان تقویت شود. این انجمن‌ها شامل انجمن سالنامه، ورزش، موسیقی و تئاتر، صنعت، کتابخانه و نطق و خطابه می‌شد. (همان، س ۱۱، ش ۵۶: ۱؛ س ۱۲، ش ۵۵-۵۶: ۱؛ س ۱۱، ش ۷۷: ۲) در عمل انجمن نطق و خطابه نسبت به سایرین اهمیت بیشتری داشت و فعالیت دیگر انجمن‌ها در قالب انجمن مزبور انجام می‌گرفت. بدین معنی که انجمن نطق و مناظره با برگزاری جلسات عمومی و اختصاصی برای خانواده‌ها یا دانش‌آموزان مدارس مختلف، امکان ارائه سخنرانی یا اجرای برنامه از طرف انجمن‌های دیگر را فراهم می‌کرد. ایراد سخنرانی در مورد موسیقی و فواید آن، اهمیت ورزش برای بانوان، اجرای ارکست یا نمایش تئاتر و برگزاری نمایشگاه علمی از طرف انجمن‌های ورزش، موسیقی و صنعت، نمونه‌هایی از همکاری این انجمن‌ها با انجمن نطق و مناظره بود. (همان، س ۱۱، ش ۱۹: ۱؛ س ۱۲، ش ۲۹: ۱؛ آزادی، س ۱۲، ش ۱۴۲۱: ۱)

انجمن‌های نطق و مناظره

انجمن نطق و مناظره از نظر ایجاد زمینه تبلیغی برای تشویق دختران دانش‌آموز و خانواده‌هایشان به حضور هرچه بیش‌تر در اجتماع، نقش مهمی در پیشبرد اهداف نهضت زنان ایفا می‌کرد. این انجمن از سویی معلمان با برگزاری کنفرانس‌های متعدد، دانش‌آموزان را به ارائه سخنرانی و مقاله، اجرای مناظره، شعر، سرود، موسیقی و حرکات ورزشی تشویق می‌کردند. (آفتاب شرق، س ۱۱، ش ۵۹: ۱) و از سویی با برگزاری جلسات عمومی، سایرین را از پیشرفت علمی و فرهنگی دختران دانش‌آموز مطلع می‌ساختند. به خصوص که با مطرح‌سازی مسائلی همچون فواید کشف حجاب، اشتغال زنان، آگاهی و سوادآموزی زنان در این جلسات، سایر زنان جامعه را با خود همراه می‌کردند.

انجمن نطق و مناظره دبیرستان اناث شاهرضا: این انجمن در ۱۳۱۴ ش. آغاز به فعالیت کرد. در اولین جلسه، حسن ذوقی ریاست معارف خراسان، هدف از تشکیل انجمن‌هایی از این دست را آشناسازی دانش‌آموزان با وظایف مادری، شخصی و اجتماعی و تقویت قوه بیان، صراحت لهجه و مهارت سخنرانی در آنان بیان داشت. (آفتاب شرق، س ۱۲، ش ۵۵: ۱) انجمن جلساتی به‌طور خصوصی و عمومی برگزار می‌کرد. جلسات خصوصی آن به‌طور منظم و هفتگی و جلسات عمومی معمولاً همراه، یک‌بار برگزار می‌شد. اولین جلسه عمومی انجمن در ۱۸ دی ۱۳۱۴ ش. برگزار شد. در این جلسه، محور گفتگوها در راستای نهضت زنان بود. حسن ذوقی ضمن بیان اهداف انجمن و سخنانی پیرامون نقش زنان و اهمیت آن به‌عنوان «نصف پیکر اجتماع» عنوان کرد، جامعه امروز از زنان انتظار دارد که به تعلیمات مدارس اکتفا نکنند و پیشنهاد کرد که زنان روشنفکر مجامعی تشکیل داده و خواهران خود را دعوت کنند و با ایراد کنفرانس و خطابه، آنان را با وظایف خود آشنا کنند و ابراز امیدواری کرد که این جلسه مقدمه جلسات مهم‌تر و مفصل‌تر شود. (همان، س ۱۱، ش ۵۶: ۱) روحیه پاشنه‌طلا، یکی از دانش‌آموزان، در مورد سادگی و لزوم رعایت آن صحبت کرد. او، زنان را توصیه به فراگیری علم و دانایی کرد و از آویختن جواهرات و اهمیت دادن به آن انتقاد کرد. همچنین، آنان را به نظافت، شرافت، نجابت، حسن معاشرت و مبارزه با ورود اجناس لوکس خارجی به کشور دعوت کرد. (همان س ۱۱، ش ۵۶-۵۷-۱: ۲) در سومین جلسه عمومی که در تاریخ ۱۳ اسفند ۱۳۱۴ ش. تشکیل شد، چندین سخنرانی در ارتباط با زنان و نقش آنان در جامعه ایراد شد که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به «لزوم تأسیس کودکانستان و فواید آن» توسط صدوری سهامی و

«پیشاهنگی و لزوم آن برای دانش‌آموزان دختر» به وسیله طلعت حمایت‌کار اشاره کرد. محترم مخیری یکی از شاگردان این مدرسه نیز، شعر خودش در مورد «نهضت زنان» را خواند. (همان، س ۱۱، ش ۷۶-۷۷: ۲-۱)

انجمن نطق و مناظره دبیرستان ایراندخت: این انجمن در بهمن ۱۳۱۴ ش. با ریاست مهرانگیز دانش‌گشایش یافت و بعدها انجمن مهستی نام گرفت. انجمن مزبور در ابتدا اختصاص به دبیرستان ایراندخت داشت، اما بعد از مدتی، دانش‌آموزان ابتدایی سایر آموزشگاه‌ها نیز امکان برگزاری جلساتی با نظارت این انجمن را یافتند. بدین شکل که هفته‌ای یک روز به دبیرستان ایراندخت و ماهی دو بار به دانش‌آموزان ابتدایی اختصاص یافت. طلعت دفتری، مدیر دبیرستان، هدف انجمن را «پیشرفت ذوق و قریحه دانش‌آموزان» اعلام کرد. (همان، س ۱۲، ش ۳۲-۳۳: ۱) انجمن دبیرستان ایراندخت، مانند انجمن‌های سایر مدارس، جلسات خصوصی و عمومی تشکیل می‌داد. اولین جلسه این انجمن در ۱۵ آبان ۱۳۱۵ ش. و اولین جلسه عمومی آن در ۲ آذر ۱۳۱۵ ش. برگزار شد. در جلسه عمومی، مقالاتی در مورد «قلم»، توسط مهرانگیز دانش و «بردباری و بردبار» توسط مهین ملکی تهرانی ارائه شد. همچنین، اشعار و سرودهایی در ارتباط با نهضت زنان قرائت گردید. از مهم‌ترین آن‌ها اشعار «زن در زندگی» از هائده سرلک و شعر رعنا انوری راجع به عصر پهلوی بود. همچنین اجرای سرود «دانایی و توانایی»، از اقدامات انجمن سرود دبیرستان مزبور بود. (همان س ۱۲، ش ۳۲-۳۳: ۱؛ س ۱۲، ش ۳۹: ۱) در دومین جلسه عمومی این انجمن (۷ دی ۱۳۱۵ ش)، سخنرانی‌هایی با محورهای وظیفه‌شناسی، شهرت و نیک‌نامی، نام نیک، مضرات تنبلی و بی‌قیدی، راه خوشبختی، مهر میهن و تمدن توسط دانش‌آموزان ایراد شد. (همان، س ۱۲، ش ۶۸-۶۹: ۱) از دیگر برنامه‌های این انجمن، اجرای مناظره بین دانش‌آموزان بود تا از این طریق توجه به رشد فکری دانش‌آموزان را به خانواده‌ها و مدعوین نشان دهند. یکی از این مناظره‌ها، در چهارمین جلسه عمومی انجمن مزبور با عنوان «مناظره علم و اخلاق» اجرا شد. در این جلسه، شهابی، رئیس دانشکده معقول و منقول، نیز حضور داشت. همچنین، اجرای تئاتر به عنوان یکی از برنامه‌های هنری و فرهنگی موردتوجه بود و دو پرده تئاتر در این جلسه توسط دانش‌آموزان اجرا شد. (همان، س ۱۲، ش ۷۳: ۲) آنچه از بررسی انجمن مهستی برمی‌آید، در مقایسه با انجمن‌های مشابه، از حیث توجه به اهداف انجمن و تشویق دانش‌آموزان به حضور اجتماعی و ترتیب برگزاری جلسات، از نظم مطلوب‌تری برخوردار بود. حضور شهابی، به عنوان مهمان در جلسه، ارتباط

انجمن‌ها با اهداف تبلیغی دولت رضاشاه را برجسته‌تر می‌کند.

انجمن نطق و مناظره دبیرستان و دانشسرای شاهدخت: این انجمن که انجمن نطق و مناظره سعدی نیز نامیده می‌شد، در ابتدای سال تحصیلی ۱۳۱۵-۱۳۱۶ ش. تشکیل شد. رئیس آن روحیه پاشنه‌طلای یزدی و خانم‌ها جهان‌تاب شهیدی و قوام شهیدی از اعضای فعال آن بودند. جلسات انجمن به دو صورت عمومی و خصوصی برگزار می‌شد. در جلسات عمومی در کنار دانش‌آموزان و والدین آنان، حضور عموم مردم آزاد بود. بنابراین جلسات عمومی معمولاً در سالن‌های بزرگ‌تر برگزار می‌شد و اهمیت آن از نظر تعداد شرکت‌کنندگان بیشتر بود. از جمله فعالیت‌های انجمن مزبور، برگزاری نمایشگاه از کارها و خلاقیت‌های علمی دانش‌آموزان بود. بدین طریق، معلمان ضمن ایراد سخنرانی‌هایی در مورد فواید تحصیل دختران و نقش مادر در تربیت فرزندان به تشویق دانش‌آموزان و والدین آنان می‌پرداختند. در اولین جلسه این انجمن که در ۵ آبان ۱۳۱۵ ش. در سالن دبیرستان فردوسی برگزار شد، نمونه‌ای از این نمایشگاه‌ها در معرض دید خانواده‌ها قرار گرفت. در این نمایشگاه کارهای ارائه شده دانش‌آموزان عبارت بود از گل‌آرایی از گل‌های طبیعی، تابلوهای نقاشی، مجموعه تمبرهای کشورهای جهان، پروانه‌های تزیین شده و قاب‌گرفته، مجموعه‌ای از سنگ‌های رسوبی مربوط به غارها و حیوانات دریایی و کلکسیون‌های جانوران که مورد تشویق جم. رئیس‌الوزرای وقت، سرلشکر جهانبانی و مدعویین این نمایشگاه قرار گرفتند. (همان، س ۱۲، ش ۲۹: ۱) برنامه یکی از جلسات عمومی به تاریخ ۲۰ اردیبهشت ۱۳۱۶ ش. نیز، بدین صورت بود: ایراد سخنرانی توسط قمر آریان با عنوان «زیان ترسانیدن کودکان»، نطق ثریا مهاجر، مدیر کودکان ثریا، در موضوع «کودکستان و اهمیت آن در تربیت نوزادان کشور»، ارائه مقاله از مریم همایون با عنوان «آموزگار و اهمیت شغل آموزگاری» و بیاناتی با محوریت تشریح زندگانی یک خانواده خوشبخت با تأکید بر نقش محوری مادر آگاه و باسواد، توسط جهان‌تاب شهیدی که با هدف آگاهی و جذب زنان به فعالیت‌های اجتماعی صورت می‌گرفت. (همان، س ۱۲، ش ۹۷-۹۸: ۱)

انجمن‌ها توانستند زنان جامعه را به جلساتشان جذب کنند و تعداد زنان شرکت‌کننده در این جلسات افزایش یافت. حسن ذوقی با آن‌که ظاهراً در اولین جلسه عمومی انجمن دبیرستان اناث شاهرضا از تعداد شرکت‌کنندگان خرسند نبود و ابراز امیدواری کرد که جلسه مزبور، راهگشا و مقدمه‌ای برای برگزاری جلسات مهم‌تر و مفصل‌تر شود. (همان، س ۱۱، ش ۵۶: ۱)، در دومین جلسه عمومی از حضور بیش‌تر و فعال‌تر زنان، ابراز خوشحالی کرد و پیشنهاد

تشکیل و تسری این جلسات در مدارس ابتدایی، دانشسرا و حتی بیمارستان‌ها را مطرح کرد. (همان، س ۱۱، ش ۶۸: ۱) همچنین به گواهی روزنامه آفتاب شرق، جلسات عمومی انجمن دبیرستان ایران‌دخت با استقبال مواجه می‌شد. (همان، س ۱۲، ش ۳۲-۳۳: ۱) نکته مورد توجه این است که جلسات سه انجمن نامبرده تا ۱۳۱۶ ش. رونق زیادی داشت، اما با گسترش فعالیت‌های سازمان پرورش افکار در مشهد، رو به افول نهاد و منابع، در این مورد اطلاعاتی منعکس نکرده‌اند. بنابراین، شاید بتوان ارتباطی بین انجمن‌های نطق و مناظره مدارس با انجمن نطق و مناظره دانشکده معقول و منقول و سازمان پرورش افکار در نظر گرفت و آنان را عوامل اجرایی و تبلیغی یک طرح واحد فرهنگی به شمار آورد که همه آن‌ها بر تشویق هر چه بیشتر حضور زنان در جامعه متمرکز شده بودند.

انجمن‌های خیریه

یکی از اقدامات مدارس دخترانه مشهد، همکاری در راه‌اندازی انجمن‌های خیریه در راستای کمک به بهبود زندگی زنان و کودکان بود. مدارس در جلسات نطق و خطابه با ارائه سخنرانی‌هایی در این زمینه و به یاری بیمارستان‌های شهر، ضمن بیان اهمیت توجه به بهداشت و تغذیه مادر و کودک، به جلب کمک‌های مردمی می‌پرداختند. حاصل این تلاش‌ها تأسیس انجمن‌های حمایت از کودکان و حمایت از زنان باردار بود.

انجمن حمایت از کودکان: این انجمن در ۱۳۱۶ ش. با هدف توجه به تربیت کودکان و تلاش در جهت تأمین سلامتی آنان تشکیل شد. اولین بار به‌طور رسمی در ۱۳۱۴ ش. خانم آزادمرد در انجمن نطق و مناظره دبیرستان اناث شاهرضا به تأسی از مجمع بین‌المللی حمایت اطفال که در سوئیس برگزار شده بود، در بیان اهمیت حمایت از کودکان، معرفی فعالیت‌های کانون بانوان^۱ به ریاست شمس پهلوی، در زمینه حمایت از کودکان و ضرورت انجام کارهایی از این قبیل در مشهد سخنرانی مفصلی ارائه داد. او همچنین، اقدامات کشور مصر در زمینه تشکیل «انجمن حمایت از کودکان» را به‌عنوان نمونه یادآور شد. مجمع بین‌المللی حمایت اطفال، در قالب کمیسیون‌های صحی و طبی، تربیت و حفاظت و رفع نیازهای کودکان، سلامت آنان را

۱. خدماتی که کانون بانوان ارائه می‌داد شامل: معاینه و درمان رایگان زنان و کودکان، وضع حمل رایگان زنان در زایشگاه، کمک‌های جنسی از قبیل تهیه لحاف، نمد، کرسی، خاکه زغال، لباس و غیره به مادران نیازمند، توزیع شیر برای کودکانی که مادرشان دچار کم‌شیری بودند و تخصیص ۲۰ تختخواب رایگان برای وضع حمل زنان در زایشگاه بود (آزاد، س ۱۹، ش ۴: ۲).

به عنوان نسل آینده مورد توجه قرار داده بود. (همان، س ۱۱، ش ۶۸: ۱) به دنبال این سخنرانی، در دیگر جلسات نیز، به مسائل مربوط به کودکان توجه شد. از جمله سخنان قمر آریان و ثریا مهاجر با عناوین «زیان ترسانیدن کودکان» و «کودکستان و اهمیت آن در تربیت نوزادان کشور» که در این راستا بود. (همان، س ۱۲، ش ۹۷-۹۸: ۱) پس از این مقدمات، سرانجام در مهر ۱۳۱۶ ش. طی جلسه‌ای در دبیرستان شاهرضا، انجمن تربیت کودکان تأسیس شد. فروغ آذرخشی، رئیس مدرسه فروغ، طلعت دفتری، مدیر دبیرستان ایراندخت و عزیزالملوک آذرخشی به ترتیب سمت‌های ریاست، نیابت ریاست و منشی‌گری انجمن را عهده‌دار شدند. (آزادی، س ۱۲، ش ۱۳۵۶: ۱؛ ش ۱۳۵۹: ۱) هدف از گشایش این انجمن، مبارزه عملی علیه تلفات اطفال در مشهد اعلام شد. (آفتاب شرق، س ۱۲، ش ۱۹۳: ۱) انجمن وظیفه داشت تا زنان باردار بی‌بضاعت را شناسایی و برای وضع حمل به بیمارستان منتقل کند. بدین منظور، در بیمارستان شاهرضا برای زنانی که از سوی انجمن مزبور فرستاده می‌شدند، یک تخت اختصاص و به صورت رایگان از آنان مراقبت‌های زایمان به عمل می‌آمد. همچنین، انجمن توانست در بیمارستان منتصریه، زمینه ارائه خدمات رایگان به کودکان بی‌سرپرست، فقیر و کم‌بضاعت را فراهم آورد. (آزادی، س ۱۶، ش ۱۹۳۶: ۲)

از دیگر اقدامات انجمن مزبور، برگزاری جلسات آموزشی برای بانوان بود. در این جلسات با در نظر گرفتن این نکته که آگاهی مادران ارتباط مستقیم با کیفیت نگهداری، تغذیه و حفظ سلامت کودکان دارد، از پزشکان برای سخنرانی و ارائه اطلاعات به مادران دعوت می‌شد. در یکی از این جلسات (تیر ۱۳۱۶ ش.) که در دبیرستان شاهرضا برگزار شد، دکتر معاضد، رئیس مؤسسات صبحی آستان قدس رضوی، در مورد «تربیت صحیح اطفال شیرخواره و محافظت از آن‌ها» و دکتر سامی، رئیس بهداری، در ارتباط با مراقبت‌های بارداری سخنرانی کردند. او همچنین، از بانوان خواست تا «مادران طبقه دوم و سوم جامعه را تشویق کنند که در کنفرانس‌های پزشکی شرکت کنند، زیرا این امر از یک طرف موجب صرفه‌جویی در هزینه‌ها می‌شود و از طرف دیگر باعث پرورش کودکان سالم و خوش‌رو می‌شود». (آفتاب شرق، س ۱۲، ش ۱۹۳: ۱) در این جلسه، دکتر معاضد، پیشنهاد تأسیس مؤسسه خیریه برای کمک به مادران کم‌بضاعت را مطرح کرد. جلساتی نیز از طرف نیابت‌تولیت آستانه، محمدعلی اسدی، برای مبارزه با ناآگاهی مادران شیرده و یافتن راه‌حل مؤثری پیرامون آن برگزار می‌شد که مدارس دخترانه در هماهنگی آن‌ها نقش داشتند. (همان)

انجمن حمایت از زنان باردار: این انجمن در ۱۳۲۰ ش. به دستور استاندار مشهد تشکیل شد. در اولین جلسه (خرداد همان سال) با حضور گروهی از زنان و آقایان از جمله فروغ آذرخشی، سلطنت فاضل، همسر عباس سهامی، همسر محمود ضیائی، آقایان صادقی نژاد، رئیس فرهنگ، شاهرخ کارمند شهرداری، گلکانی (رئیس بانک سپه) و محمد قرشی (ملاک بزرگ)، حضور داشتند و ریاست انجمن به فروغ آذرخشی واگذار شد. (آزادی، س ۱۶، ش ۲: ۱۹۳۶) انجمن مزبور هزینه‌هایش را با جلب کمک‌های مردمی تأمین می‌کرد. بدین منظور، در جلسات عمومی انجمن که به صورت هفتگی با حضور فرماندار برگزار می‌شد، کمک‌های مردمی جمع‌آوری و انجمن سعی می‌کرد، افراد بانفوذ و متمول را به جلسات عمومی جذب کند. بخشی از کمک‌های مردمی در جلسه تیر ۱۳۲۰ ش. در ساختمان بازرگانی بدین ترتیب بود: کمک‌های نقدی شامل علی گلکانی ۵۰۰۰ ریال، محمد قرشی ۱۵۰۰ ریال، نصرت قرشی ۵۰۰ ریال، احمد قرشی ۵۰۰ ریال، علی قرشی ۵۰۰ ریال، علی موحدیان ۲۰۰۰ ریال، سید مرتضی شرکت حسینی ۲۰۰ ریال، کاظم توکلیان ۵۰۰ ریال، علی نقی قزوینی ۱۰۰ ریال، محمد مشرقیان ۱۰۰ ریال و قاسم فاروجیان ۵ ریال، مادر یا همسر محمد قرشی، پری قرشی، بتول قرشی و نسرین قرشی هرکدام ۵۰۰ ریال، خانم‌ها دبیرمنش و کرجی هر یک ۱۰ ریال و ایران طهماسب نژاد ۵۰۰ ریال. کمک ماهانه عبارت بود از علی گلکانی ۱۵۰ ریال، علی موحدیان ۱۰۰ ریال، سید مرتضی شرکت حسینی ۲۰ ریال، کاظم توکلیان ۵۰ ریال و محمد مشرقیان ۱۵ ریال. (آزادی، س ۱۶، ش ۲: ۱۹۴۶؛ ش ۲: ۱۹۵۰) به نظر می‌رسد بعدها «انجمن تربیت کودکان» در این انجمن ادغام شد، زیرا در منابع از اواخر ۱۳۲۰ ش. نامی از انجمن تربیت کودکان مشاهده نمی‌شود و همچنین از انجمن حمایت مادران به «انجمن حمایت زنان باردار و کودکان» یاد کرده‌اند. (آزادی، س ۱۶، ش ۲: ۱۹۳۶)

نتیجه

همانگونه که در غرب، مدرنیته، پیش شرط آگاهی زنان شد، در ایران فردیت‌یابی زنان به عنوان سنگ بنای تأسیس و رشد مدرنیسم مورد توجه قرار گرفت. تساوی حقوق زنان و مردان و حذف حجاب سنتی که به نوعی مانع فعالیت‌های اجتماعی زنان به شمار می‌آمد، از سوی روشنفکران به عنوان اساسی‌ترین عامل در بسط مدرنیسم و تکمیل پروژه مدرنیزاسیون در سرلوحه اقدامات قرار گرفت. در نقطه آغاز، اعلام فردیت زنان ایرانی در اعتراض به

نابسامانی‌های سیاسی - اجتماعی و فعالیت استعمارگران در کشور و سپس حضور فعال در قیام تنباکو صورت گرفت. بعد از پیروزی انقلاب مشروطه، فعالان حقوق زنان به مسائل فرهنگی گرایش یافتند. آنان جهت تعالی سواد و آگاهی زنان به تأسیس انجمن‌ها، راه‌اندازی روزنامه‌ها، مجلات و گشایش مدارس دخترانه پرداختند. مدارس دخترانه مشهد در همراهی با نهضت آزادی زنان راه‌اندازی شد. فعالان حقوق زنان در این مدارس، با ارائه سخنرانی‌ها و برگزاری جلسات متعدد با حضور اولیای دانش‌آموزان و مسئولان دولتی به گسترش اقدامات دولت در راستای نهضت زنان یاری رساندند. آنان از یک طرف مبلّغ سیاست‌های دولت در منع حجاب سنتی زنان بودند و با ایراد سخنرانی‌ها و حضور در جلسات با رعایت پوشش تعریف شده دولت، به پیشبرد اهداف نهضت مزبور پرداختند و از طرف دیگر پس از تشویق زنان به حضور در فعالیت‌های اجتماعی در جهت آگاه‌سازی آنان و ارائه راهکارهای متناسب با زندگی مدرن، جلسات بحث و سخنرانی برگزار می‌کردند و زمینه همگامی زنان را با نهضت زنان بیش از پیش فراهم ساختند. آنان، زمینه سوادآموزی و ورود برخی از زنان را به عرصه اشتغال فراهم آوردند و در جهت مزایای حضور زن در جامعه، با تأکید بر نقش مادر آگاه در کیفیت تربیت فرزندان و ارتقای فرهنگی خانواده به روشنگری پرداختند و از این رهگذر، سعی کردند، زنان را پایه‌ای مردان به حضور اجتماعی بکشانند. افزایش تعداد دانش‌آموزان و تعداد زنان شاغل در مدارس، پرورشگاه و بیمارستان، دلالت بر این مهم دارد. به‌ویژه که زنان پس از کسب سواد و تخصص، به مشاغلی چون معلمی و پرستاری همت گماردند که از جایگاه اجتماعی مناسبی برخوردار بود. آنان از مدارس به عنوان مکانی جهت تشویق زنان و دختران به فعالیت‌های اجتماعی و همراهی با اهداف نهضت زنان بهره بردند و با تشکیل انجمن‌های نطق و مناظره که در کنار جلسات مخصوص دانش‌آموزان، جلسات عمومی نیز برگزار می‌کرد، به ایراد سخنرانی در زمینه اقدامات دولت رضاشاه در گسترش نقش زنان در جامعه و مقایسه شرایط زنان جامعه خود با زنان اروپایی پرداختند. علاوه بر این، با تشکیل انجمن‌های حمایت از مادران باردار و حمایت از کودکان، حمایت‌های مالی و فرهنگی زنان را جلب و در این مورد از کانون بانوان الگوبرداری کردند.

منابع

- آقاملایی، ایرج. (۱۳۸۴ش). تاریخچه آموزش و پرورش نوین مشهد و اداره کل خراسان. مشهد: مرندیز. ترابی فارسانی، سهیلا. (۱۳۷۸ش). اسنادی از مدارس دختران از مشروطه تا پهلوی. تهران: سازمان اسناد ملی ایران.
- تشکری، زهرا. (۱۳۸۱ش). زن در نگاه روشنفکران. قم: مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
- سالنامه معارف، احصائیه مدارس خراسان و قائنات. (۱۳۰۳-۱۳۰۴ش). وزارت معارف، اوقاف و صنایع مستظرفه.
- سالنامه معارف، احصائیه مدارس خراسان و قائنات. (۱۳۰۷-۱۳۰۸ش). وزارت معارف، اوقاف و صنایع مستظرفه.
- شکوه صارمی، پوران‌دخت. (۱۳۴۰ش). «تاریخچه دبستان‌های دخترانه دولتی مشهد، ۱۲۹۴-۱۳۴۰ش». پایان‌نامه کارشناسی. مشهد: دانشگاه فردوسی.
- صادقی، فاطمه. (۱۳۸۴ش). جنسیت، ناسیونالیسم و تجدد در ایران. تهران: قصیده‌سرا.
- دلفانی، محمود. (۱۳۷۵ش). «سازمان پرورش افکار». گنجینه اسناد. (شماره ۲۱-۲۲)، ۹۴-۷۰.
- خسروپناه، محمدحسین. (۱۳۸۱ش). هدف‌ها و مبارزه زن ایرانی از انقلاب مشروطه تا سلطنت پهلوی. تهران: پیام امروز.
- رضایی مکی، فاطمه، و هادی وکیلی. (۱۳۹۲ش). «گونه‌شناسی و کارکردشناسی مؤسسات آموزشی دختران مشهد در عصر رضاشاه». تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام. (شماره ۷)، ۱۲۴-۱۰۱.
- همراز، ویدا. (۱۳۷۶ش). «نهادهای فرهنگی در حکومت رضاشاه». تاریخ معاصر ایران. (شماره ۱)، ۶۳-۵۱.

اسناد

- ساکما (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران)
۲۹۷۰۱۵۹۳۰، ۲۹۷۰۳۳۸۵، ۲۹۷۰۳۳۸۵، پرونده ۸۶، حلقه ۷۳ و ۲۹۷، پرونده ۱۲۲، حلقه ۹۹.
- ساکماق (سازمان کتابخانه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس)
۶۵۵۴۵، ۶۶۰۹۹، ۶۶۱۶۹، ۶۶۱۴۴، ۶۶۹۰۳، ۶۷۱۹۱، ۶۷۱۹۴، ۶۷۴۲۳، ۶۷۰۷۱، ۶۶۴۵۷، ۹۸۱۷۹۲، ۹۸۸۰۹، ۹۸۸۹۵، ۹۸۹۰۲، ۱۰۰۳۷۲، ۱۰۱۹۱۰.

نشریات

- آزادی. (۱۳۱۶ش). سال ۱۲، شماره ۱۳۵۶، ۱۳۵۹، ۱۴۲۱.
- آزادی. (۱۳۲۰ش). سال ۱۶، شماره ۱۹۳۶، ۱۹۴۶، ۱۹۵۰، ۲۰۰۹.
- آفتاب شرق. (۱۳۱۴ش). سال ۱۱، شماره ۱۹، ۵۶، ۵۷، ۵۹، ۶۵، ۶۸، ۶۹، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷.
- آفتاب شرق. (۱۳۱۵ش). سال ۱۲، شماره ۲۹، ۳۲، ۳۳، ۳۹، ۴۰، ۵۵، ۵۶، ۵۹، ۶۲، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۳.

۹۷، ۹۸، ۱۹۳.

آفتاب شرق. (۱۳۱۶ش). سال ۱۳، شماره ۴۰، ۸۳.

آفتاب شرق. (۱۳۱۸ش). سال ۱۴، شماره ۷۸.

بهار. (۱۳۱۳ش). سال ۱۷. شماره ۱۵۱، ۱۶۰.